

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ

ОЗБРОЄННЯ ВІЙСЬКА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

В. Г. Бережинський

Комплекс озброєння Київської Русі, що почав складатися з кінця IX ст., був настільки оригінальним, що багато дослідників, на жаль, мало знайомих з військовою справою, протягом багатьох років шукали витоки цієї своєрідності у геополітичному становищі Київської держави, навіть вважали, що був вироблений певний середній варіант комплексу озброєння, легший ніж західний, проте дещо важчий, ніж східний (рис. 1).

Насправді ж це питання є набагато складнішим. Дійсно, Київська Русь на північному заході мала важкоозброєного противника, а на південному сході — маневреного з недостатньо розвиненим важким захистним озброєнням. Тому військова думка Русі не могла не враховувати озброєння противника, не трансформувати його під свої потреби. Це явище не лише поширене у зброєзнавстві, але й закономірне. Проте не можна однаково успішно користуватися «середнім» озброєнням одночасно проти, наприклад, безобладункових, оснащених лише щитами, в основному, піших загонів балтійських, північно-східних слов'янських племен, що використовували списи, сокири, мечі та великі бойові ножі, а також важкої панцирної кінноти війська Хозарського каганату, захищеного шоломами, кольчугами, ламелярними панцирами, поножами, наплічниками, списками і шаблями, яке діяло до того ж разом з масами легкоозброєних лучників.

Комплекс озброєння війська Київської Русі створювався і розвивався на підставі величезного розмаїття наступальної та оборонної зброї конкретного противника і всіх союзників, а також наявності багатьох різних культурних традицій в епоху становлення давньоруської збройної культури. Він включав найширший спектр наступальної зброї, захисного обладунку, металевих артилерій, облогових технік тощо. Набір озброєння київського і новгородського воїнів не був ідентичним, зброєю князів і дружинників не можна порівнювати з бойовим спорядженням простих воїнів, не говорячи про ополченців, що воювали так званою народною зброєю, палицями, дрюччям, камінням, вилами, косами, серпами, ціпами, ланцюгами, арканами, багогами, гарпунами, заступами, прив'язаними до палиць ножами тощо. Різко контрастувала з озброєнням вітчизняного війська зброя найманців і союзників — скандинавів і степняків, які привносили на Русь свіжі елементи власних збройних культур і традицій.

Меч — основна бойова функція — рубляча, хоча йому і намагалися надавати і колючої, і ріжучої. У переказах і легендах меч виступає як свого роду «національна» руська зброя і символ воїнства. Він був на озброєнні у піхоти і кінноти.

На території Київської Русі знайдено понад 100 каролінзьких мечей кінця IX — першої половини XI ст. і 75 так званих романських (друга половина

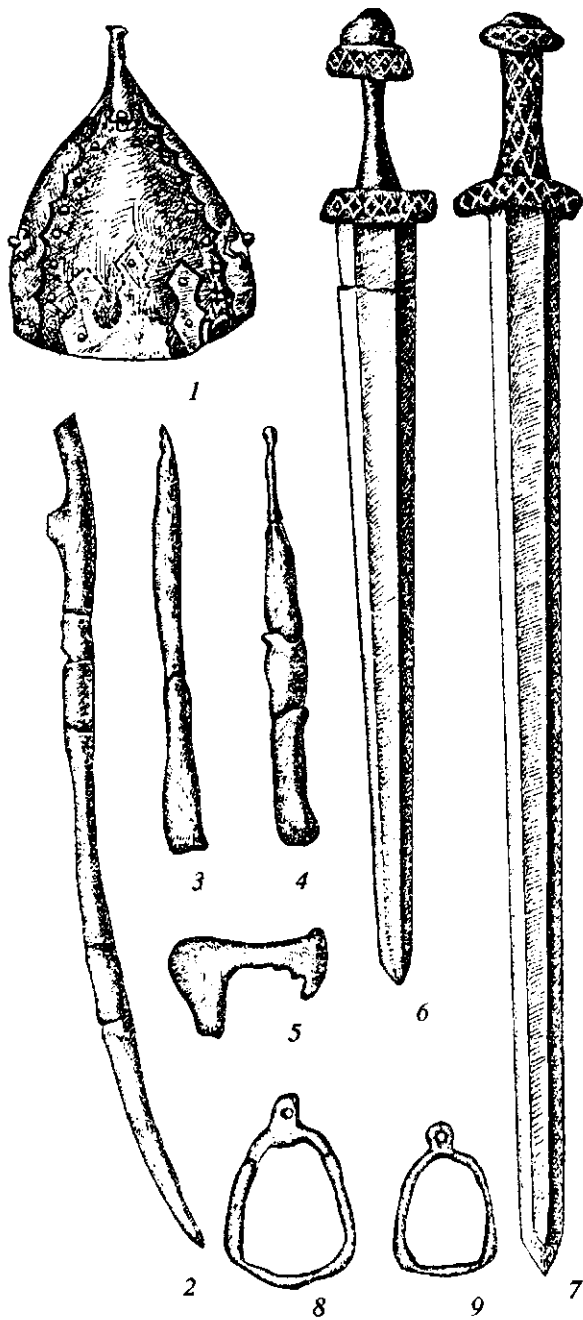

Рис. 1. Предмети озброєння та військового обладунку з чернігівського кургану «Чорна могила». 1 — шолом; 2 — шабля; 3 — спис; 4 — сокира; 5 — сокира; 6, 7 — мечі; 8, 9 — стремена.

більшу поверхню тіла. Слабкий вигин довгої шаблі давав можливість колоти противника. Такою шаблею «прободен бисть» князь Ярополк у 1087 р. Носилася шабля прив'язаною до пояса або на плечовому перев'язі з допомогою двох скоб або кілець, скріплених з піхвами. Піхви виготовлялися з дерева або металу, середина піхов теж була дерев'яною і клинок розміщувався у них як у жолобку, так що лезо не терлося і добре зберігалось.

XI—XIV ст.). Меч був рідкісною і коштовною зброєю. Володіти ним могли спочатку лише заможні воїни.

Конструктивно меч складається з широкої, гострої з двох боків, досить важкої смуги-клинка та короткого руків'я (трена, крижа). Частини руків'я називалися ябло, череп і огниво (гард, поперечне залізо або дужка крижа). З X ст. мечі за західними зразками починають виробляти і руські ковалі (меч з тавром ЛЮДОТА КОВАЛЬ).

Довжина мечів 80—105, ширина клинка до 6 см, вага 1—1,5 кг. Вони були гострими і гнучкими. За оснащенням мечами різних типів військо Київської Русі не поступалося арміям провідних європейських країн.

За класифікацією А. М. Кирпичникова усі мечі поділяються на кілька десятків типів. Меч носили, як правило, у піхвах з дерева, металу, шкіри тощо. За допомогою двох кілець біля устя меч підвішувався іноді до пояса, а частіше до перев'язу, що надівався через ліве плече.

Шабля — однолезвий вигнутий клинок зі скошеним у бік леза руків'ям, один з найдосконаліших видів холодної зброї, найпоширеніша зброя вершників. Завдяки вигину клинка і нахилу руків'я шабля має рублячо-ріжучу дію. Її удар має круговий характер, він виходить ковзкий і захоплює

Виробництво шабелъ було аналогічне виготовленню мечів. Деякі екземпляри руських шабелъ увійшли в історію і стали реліквією, та в середньому вони становлять: довжина шаблѣ близько 1,2 (клинков — до 100 см), ширина 3—3,7 см, двосічна третина або чверть нижньої частини клинка, вага без піхов — до 1,1 кг.

У Західній Європі основним видом холодної зброї був меч, у Київській Русі поряд з мечем застосовувалася і шабля, що позначалося на тактиці дій, розвитку бойових порядків, загальному рівні військової справи.

Кинджал — холодна колючо-рубляча зброя з коротким прямим або вигнутим, одно- або дволезовим клинком і руків'ям. Як зброя кинджал з'явився раніше за ніж. Кинджал застосовувався у Київській Русі як допоміжний засіб рукопашного бою. Був звичайним озброєнням кочовиків Східної Європи, хоча у маневреному кавалерійському бою ефективно використовувати кинджал було практично неможливо, тому в кочовиків цей вид зброї поширення не дістав.

Конструктивно кинджал складається з короткого клинка і руків'я. Для руського дружинника, як і для кочівника, кинджал був перш за все свідченням високого соціального стану воїна. Колір китиці на темляку визначав ранг його володаря. Кинджалами володіли окремі особи — військові вожді, найбільш удачливі воїни, тощо. Кинджал звичайно носили у піхвах, засунутим за пояс спереду або ззаду, на поясі, на перев'язі або навіть на шиї як амулет. Можна було носити його і засунутим за щит з внутрішнього боку. Як і меч кинджал був великою цінністю, піхви іноді оздоблювалися коштовним та напівкоштовним камінням.

Кинджал використовувався як засіб ураження броньованого противника у тісному бою. Навіть важким мечем складно було розрубати добірну броню, а укол кинджалом легше досягав мети.

Ніж — найпопулярніший, найстародавніший тип короткої клинкової зброї ближнього бою. Великими бойовими ножами типу скрамасакса билися й давні слов'яни, використовуючи їх як допоміжну, додаткову зброю з ріжучо-колючою, а іноді металевою функцією. Завдяки універсальності ніж використовувався і як бойове, і як господарське знаряддя. Основними типами ножів руського воїна були захалявний, підсайдашний, поясний та тесак. Носилися вони за халявою чобота, на поясі або у спеціальній портупей, піхвах, виготовлених з різних матеріалів (металу, дерева, шкіри, кістки тощо).

Різноманітність типів ножів зумовило строкагість їх будови та виготовлення. У загальному вигляді ніж — це оброблена відповідним чином смуга металу, що складається з клинка і хвостовика. На клинку розрізняють лезо, п'яту, обух, вістря, доли і ребра жорсткості. Руків'я ножів часто оздоблювалися. Деякі ножі Київської Русі є справжнім витвором мистецтва.

Спис — один з найдревніших та найпоширеніших видів холодної зброї колючої дії, у Київській Русі був головним наступальним засобом піших і кінних воїнів. Він призначався для ураження противника у ближньому бою або з невеликих дистанцій, коли виконував роль метальної зброї. У кінноті спис був зброєю першого удару. Вислів «преломить копьє...» у дружинній поезії стало одним із символів військової доблесті. Спис не був такою дорогою і унікальною зброєю як меч або шабля, тому і був досить поширений. В усіх старовинних оповідях і на більшості малюнків воїни зображувалися майже завжди зі списками.

Наконечники списів — найчастіші з археологічних знахідок предметів озброєння поряд з наконечниками стріл. Цікавий щодо цього аналіз А. М. Кирпичникова: з 515 воїнів, похованих зі зброєю — 53 (10%) були лише зі списом; на 4 чоловіки, які володіли бойовою сокирою, припадало 3 зі списом.

Спис складається з дровка (ратовища, скелища тощо) і металевого наконечника, який у свою чергу складається з пера, тобто самого вістря, трубки або тулії, шийки — найтоншої частини між тулією і пером. Залізна оковка на кінці дровка також у вигляді маленького списка називалася підтоком або втоком. Наконечник списа міг мати найрізноманітніші розміри і форми: ланцетоподібну, ромбоподібну, чотиригранну, трикутну, у вигляді лаврового листа, широку і масивну (рогатина). Довжина піхотного списа приблизно дорівнювала зросту

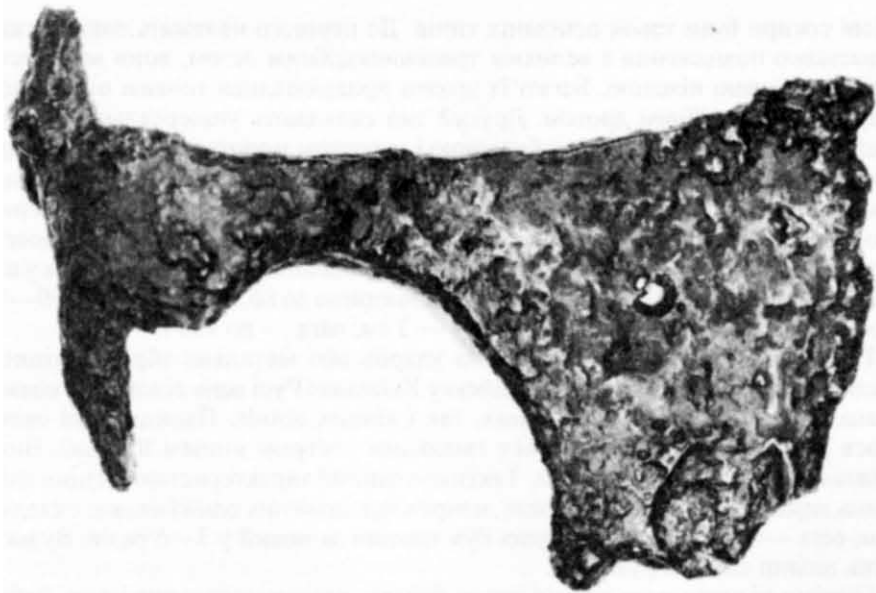

Рис. 2. Сокира X ст.

людини (180—200 см), кінного — 360 см, а іноді навіть досягала 500 см. Товщина древка — до 3,5 см. Усі наконечники мали вагу від 100 до 1000 г, довжину від 10 до 60 см.

Сулиця — металевий спис одноразового використання. Саме слово «сулиця» утворене від «сунути, совати, сулити» у значенні «штовхати». Давньоруські варіанти цього слова — луша, сов, копийце; з XVII ст. цей термін витіснено словом «дротик». Характерна особливість сулиці та, що вона менша за спис і більша за стрілу. Це найдавніший вид металевої зброї, який використовували давні слов'яни. За повідомленнями Маврикія візантійські полководці навіть рекомендували слов'янські дротики своїм піхотинцям, «які не уміли стріляти з лука...». Проте у київському війську вони не були так поширені як списи.

Сулиця складалася з важкого наконечника, що поділявся на перо (тобто вістря) і тулю (трубку), куди вставлялося легке і міцне деревко — ратовище. Пізніше на задню частину древка часто надівали тонку металеву оковку, щоб легше було вийняти сулицю з сагайдака, де вони носилися. Наконечники сулиць були з заліза і сталі. Вони виготовлялися двох типів — втулкові та черешкові. Стрижень черешкових був часто загнутим на кінці для кращого скріплення з деревком. Наконечники також прив'язувалися до древка і лише загнутий на кінці черешок входив у дерево. За формою сулиці в основному копіюють списи, тому для їх класифікації застосовують типологію списів. Більшість сулиць мали видовжено-трикутну форму, проте трапляються і ромбоподібні та лавролисті. Довжина наконечника сулиці — 15—20 см, вага — 100 г, довжина леза — 8—12 см, діаметр втулки (товщина древка) — 2 см. Довжина древка — 1,5 м. Сулицю метали на відстані до 50 м. Для метання на більшу відстань застосовувалися спеціальні ремінні петлі.

Сокира — один з найдавніших та найпоширеніших видів рублячо-колючої зброї ближнього бою (рис. 2). Нею озброювалися як піші, так і кінні воїни. Піші — великими сокирами — секирами, а кінні — «сокирками», тобто маленькими, які пізніше отримали назву «чекани».

Дія бойової сокири була заснована на методі рублення, тобто завдання могоутнього удару з розмаху по противнику гострою частиною леза. Задня пласка частина сокири називалася обухом, іноді обух збільшувався до розмірів булави.

Бойові сокири були трьох основних типів. До першого належать сокири скандинавського походження з великим трапецієподібним лезом, вони використовувались важкою піхотою. Багаті їх зразки прикрашалися тонким візерунком, інкрустованим срібним дротом. Другий тип складають універсальні сокири з невеликою, витягнутою донизу борідкою і коротким молотком на обусі або гладеньким обухом. Вони були дуже популярними у Східній та Центральній Європі. Сокири третього типу вважаються зброєю вершників, яка має степове походження. У них вузький трапецієподібний клинок з коротким лезом і довгий обух у вигляді молотка, рідше клевиця. Розміри бойових сокир коливаються у широких межах, середні їх розміри: руків'я довжиною до 80, лезо довжиною 9—15, шириною 12, діаметр обушного отвору — 3 см, вага — до 450 г.

Палиця — найпростіша холодна ударна або метальна зброя з міцного дерева у вигляді важкої дубини. У війську Київської Русі вона відома під назвою ослапа. Була на озброєнні як піших, так і кінних воїнів. Палиця іноді оковувалася металом або обтикувалася гвіздками гострим кінцем назвні. Виготовлялася з твердих порід дерева. Тактико-технічні характеристики різних типів палиць варіюють у широких межах, наприклад, довжина однієї палиці складала 1,2 м, вага — до 12 кг. Один кінець був товщий за інший у 3—5 разів. Вузький кінець палиці служив руків'ям.

Пізніми різновидами палиці стали булава, пернач, шестопер і под. Зображення палиці досить часто зустрічаються на мініатюрах давньоруських літописів. Іноді вона зображувалася з одним-двома сучками, іноді у вигляді дубинки. У війську це була зброя рядових воїнів. Простота виготовлення зумовила її велике поширення. З метою збільшення маси, міцності та сили удару бойового кінця, головку палиці посилювали бронзою, залізом, а у пізніші часи — великими шпичастими металевими шипами.

Булава — холодна зброя ударної дії у вигляді короткого руків'я з насадженням на один кінець масивним набалдашником. Перебувала на озброєнні піхоти і кінноти Київської Русі з XI ст. як допоміжна зброя.

За будовою булава схожа на палицю, має дерев'яне руків'я типу стрижня довжиною 50—60 см і головку у вигляді правильної кулі або грушеподібної форми. Залежно від форми, деталей будови і наверх розрізняють шість типів булав з різновидами. Корпус булави звичайно виготовлявся з бронзи або заліза, а середина (крім наскрізного отвору для руків'я) заповнювалася свинцем. Вага наверх досягала 200—300 г, без свинцевого наповнення — до 180 г. Товщина руків'я 2,5—3,5 см, іноді воно обкладалося мідним листом.

До особливий категорії належать булави з капа — твердого наросту на березі з 6—8 гранями. Їх вважають попередницями булав з віялоподібним розміщенням лопатей-шестоперів. На Русі вони були популярними на фінальному етапі Київської Русі, поважаючи до 450 г, у Європі — з XIV ст.

Булавою у випадку прямого удару можна було оглушити і вивести з ладу навіть захищеного обладунком воїна. Так, при дії багатошипною булавою у будь-якому напрямку сила удару обов'язково припадає на один, два або три сусідні шипи. Булавою користувалися у рукопашній битві, коли необхідно було завдати несподіваного і швидкого удару в будь-якому напрямку. Крім військового призначення булава пізніше була також символом влади.

Кистень — вид ударно-дроблячої зброї для рукопашного бою. Він призначався для ураження противника ударом важкої гирі, підвішеної на реміні, мотузку або ланцюгу, прикріпленому до короткої палиці. Як вантаж застосовувався ламель, кована гирка або спеціальна багатогранна бронзова відливка. На другому кінці палиці прикріплювалася петля (темляк) для надівання на кисть руки (звідси і назва). Ланцюг або ремінь могли і безпосередньо намотуватися на руку. Гирка кистеня, розкручена на реміні, отримувала значне прискорення і завдяки цьому мала велику ударну силу. Кистень був поширений серед кочовиків південного сходу, звідки він, напевно, і прийшов на Русь. Цікаво, що половина знайдених бойових гир знаходилася у Київській землі.

Кистень з ланцюгом і тулією має довжину 30, діаметр гирки — до 8, довжи-

ну тулії — 16—18 см, вагу — 200—300 г. Деякі кістені виготовлялися з кістки лося, їх вага складала 100—150 г. Вони звичайно були яйцеподібної форми з поздовжнім отвором по осі, куди вставлявся залізний стрижень з петлею на одному кінці для скріплення з ременем і заклепкою на другому. Кістяні гирі були поступово витіснені металевими, що пов'язано з посиленням обладунку і необхідністю мати надійнішу і довговічнішу зброю (кістка розколювалася) невеликого об'єму, проте з великою концентрацією сили удару.

У війську кистень, відомий під назвою «гастило», використовувався як допоміжна зброя. У Кенігсберзькому літописі є зображення кистеня в руках повсталих. Різновидом кистеня був фортечний батіг. Ним уражався противник, що знаходився знизу фортечної стіни.

Лук і стріли — основна і найважливіша метальна зброя для дальнього бою. Без участі лучників не обходилася жодна битва в часи Київської Русі. Деякі дослідники вважають, що у київському війську вмів стріляти з лука кожний воїн. Він був і у піхотинців, і у вершників, і у дружинників, що й відрізняло їх від західноєвропейських лицарів. Конструктивно використовувалися два типи луків — простий і складний. Дерев'яна основа складного лука називалася кадиб, середня частина — руків'я, бокові частини — плечі або роги. Форма такого лука нагадувала літеру «М».

Довжина складного лука коливалася від 110 до 170 см, звичайно з натягнутою тятивою — 120 см. Оптимальним вважався лук силою від 20 до 40 кг (для порівняння: сучасні спортивні луки мають силу як у найслабших давньоруських — 20 кг). Довжина стріли коливалася залежно від сили лука, зросту, сили та вправності лучника від 75 до 105 см. Товщина стріли — від 8 до 10 мм, вага — 50—80 г. Швидкострільність з лука складала до 10 пострілів на хвилину.

Залежно від способу насаду наконечники стріл поділяються на втулкові та черешкові. Вони мали найрізноманітнішу форму відповідно до вимог до них. Дальність стрільби складала до 230 м. Іноді використовувалися отруєні, запалювальні, свистячі та ін. стріли. Броневійні стріли були у змозі пробити різні види захисних обладунків, у тому числі кольчугу і дерев'яний щит.

Спорядження лучника (саадак) складалося з налуча (луб'я) — чохла для лука і тула (сагайдака, тохтуя) для зберігання стріл. Для захисту рук і пальців застосовувалися рукавички, напалечники, щитки тощо.

Самостріл (пуща) — один з видів ручної метальної зброї дальнього бою, що є модифікацією лука. На озброєнні війська Київської Русі самостріл перебуває з X ст., хоча археологічно підтверджено з XII ст. Своє походження самостріл на Русі веде від так званого лука, що насторожується, батьківщиною ж його вважають Китай. Пізніше — у XV ст. самостріл навіть було зображено на гербі Києва.

Конструктивно самостріл складався з дуже пружної дуги (власне лука), вставленої у дерев'яне ложе з прикладом (сохою). Ложе мало зверху один або кілька неглибоких жолобків, роль яких можна порівняти з ролю рушничого ствола. У жолобок вкладалися стріли або самострільні болти і по ньому при спуску тятиви отримували напрямок та летіли вперед. Пізніше для натягування тятиви почали використовувати різні пристрої.

У поході самостріл переносився на поясі, пристебнутим пряжкою, або за плечима. Дальність стрільби складала 150—200 кроків, іноді до 600 м. Сила удару самострільної стріли дозволяла пробивати кольчугу, а самострільного болта — важкий обладунок і навіть щити. Купчастість бою була досить високою, швидкострільність — 1—2 постріли на хвилину. Стрільба із самостріла не вимагала постійного тренування для підтримання форми, як стрільба з лука. Роль самостріла особливо зросла в XII ст. у період активізації фортифікаційної війни; він дуже ефективно використовувався при штурмі та обороні міст, у боротьбі з малорухливими піхотними строями, при рекогносцирувальній перестрілці ворожих ратей.

Ручна праща — метальна зброя для ураження противника на досить великій відстані. Була поширена у стародавніх слов'ян та рядових воїнів-пращників

Київської Русі. У літописних зведеннях на багатьох мініатюрах можна бачити, як під час бою над головами воїнів літають камені. Напевно, для їх метання використовувалася праща. На жаль, до нас не дійшов жоден давньоруський зразок цієї зброї, проте її зображення є у Никонівському літописі. Відомо кілька типів цієї зброї.

Першими і найпоширенішими снарядами для пращі були гладенькі камені круглої або овальної форми. Поряд з ними застосовувалися і глиняні, бронзові, свинцеві та залізні снаряди. Пращик мав до 10 снарядів. Щоб влучити у ціль, необхідні були певні навички. Дальність кидання ручної пращі досягала 200 кроків (150 м).

Праща часто використовувалася при обороні міст. У війську Данила Галицького і його брата Василька були цілі загони пращиків, які діяли разом зі стрільцями. Звичайна ручна праща стала основою конструкції легких і важких металевих машин, які також перебували на озброєнні війська Київської Русі.

Метальна артилерія — застосовувалася військом Київської Русі в основному для облоги та оборони фортець і міст. Літописи згадують про металеві машини понад 130 разів, вони застосовувалися більше ніж у сорока відомих бойових ситуаціях. Найдавніші відомості про застосування металевих гармат слов'янами належать до VI ст., літописи називають їх замишленнями, пороками, пускичами тощо. Якщо у давнину всі металеві машини поділялися на балісти і катапульти, то сучасна класифікація розрізняє їх за принципом дії: настільного — балісти і бриколи, невісного — катапульти і фрондиболи.

Легка ручна «праща» складалася з рухомої підойми, укріпленої на вертикальному стояку. На одному кінці підойми була праща, на другому — ремені натягування. При різкому натягуванні ременів підойма починала обертально рухатися. Частина її разом з пращею піднімалася вгору і камінь вилітав з пращі. Заввишки машина була на два людських зрости, обслуговувало її 8 осіб. Вона швидко розбиралася і пересувалася у розібраному вигляді. Вага снаряду, що кидався (камінь, залізо, «вогняні горщики»), — 75—175 кг, дальність стрільби — 85—140 м.

Важка «праща» з противагою складалася зі стійкої основи (звичайно два вертикальні стояки), до верхньої частини якої кріпилася нерівноплечова підойма, що оберталася. На довгому кінці підойми прикріплювалася праща, а на короткому — противага, часто рухома. Принцип дії таких машин можна порівняти з криничним журавлем або шлагбаумом. На озброєнні війська Київської Русі були різні види таких машин з противагою. Дальність пострілу з них була до 500 м, вага снаряду — понад 40 кг. Важкі типи цих машин іноді досягали величезних розмірів, їх будували безпосередньо біля стін оточених міст.

Катапульти (пороки) приводилися в дію силою пружності скручених волокон. Основою їх була рама з товстих окутих колод. Два стояки з поперециною нагадували ворота. Нижній кінець колоди, яка служила підоймою для кидання важких каменів, було продіто крізь туго скручені канати з кишок волів. Верхній її кінець був у вигляді ложки. Кам'яний снаряд масою 150—480 кг катапульта метала на 250—400 м, з масою до 30 кг і стріли — до 850 м.

Фортечний самостріл (баліста) — це великий лук, дія якого була основана на силі пружності натягнутої тятиви. Основою конструкції самостріла був дерев'яний станок (ложе) із спрямовуючим жолобом для снаряду. Інший тип мав станок, виготовлений з двох з'єднаних брусків, між якими ходив повзун для каменя з зацепом для тятиви. Кут нахилу надавався гарматам за допомогою вертикальних стояків, укопаних у землю, земляного насипу або дерев'яної платформи. Обслуговувалися самостріли 1—2 воїнами. Розміщувалися такі гармати групами від 2 до 8. Деякі самостріли встановлювалися на особливому станку (рамі) з колесами. Були і стаціонарні великі самостріли іншої конструкції. Вони могли метати бочки з смолою, важкі стріли, обкуті колоди на відстань 400—600 м, обслуговувало їх кілька осіб, на підготовку пострілу треба було від 15 хвилин до години. Були і самостріли, що діяли за принципом рогадки.

Бриколь являла собою станок з вертикальним стояком, у верхній частині

якого був отвір для укладання важкої стріли. Метання стріли здійснювалося шляхом різкого удару по її хвосту пружною дошкою.

Облогова техніка призначалася для руйнування фортечних стін, башт, воріт, висадження штурмових груп на стіни ворожої фортеці. Широко застосовували облогову техніку стародавні слов'яни. Прокопій Кесарійський навіть стверджував, що слов'яни уже у змозі захоплювати візантійські фортеці. Лінія цих фортець на правому березі Дунаю побудована Юстиніаном I, не змогла вистояти під ударами військ слов'ян. Застосовувалася облогова техніка і князями Київської Русі — Олегом у 907 р., Ігорем у 941 р., Святославом у 967—971 рр. та ін.

Облогова техніка війська Київської Русі включала ряд стінобитних, руйнівних і облогових машин та пристроїв. До них належать таран, ворон, «гуляй-город», рухомі башти з відкидними місточками для виходу на стіну, різноманітні щити для захисту від стріл і каменів (у т. ч. «плетена стіна»), «черепаха», штурмові драбини з гаками, величезні стінні бурави та ін.

Таран — постійний снаряд більшості стінобитних машин. Найпростіший таран являв собою обкуту колоду довжиною до 20 м з твердої породи дерева з металевим наконечником. Таран на руках підносили до фортечної стіни, і кілька чоловік, розгойдуючи його, завдавали удари по стіні або воротах. Деякі тарани робили дуже важкими. Їх підвішували на рухомому візку, який можна було підкотити до споруди. Крім того, візок служив захистом для воїнів, які обслуговували таран (іноді чисельність обслуги доходила до 100 чоловік).

Ворон — один з найпростіших і найпоширеніших типів машин, що використовувалися для руйнування фортечних стін, висадження на них штурмових груп.

За тривалої облоги створювалися **облогові башти (тури)**. Вони будувалися на віддалі від фортеці, висота їх дорівнювала висоті стін міста. На нижньому поверсі башти розміщувався таран, на верхньому майданчику стояли легкі катапульти і балісти, які зганяли зі стін захисників фортеці.

«Гуляй-город» — рухомий облоговий пристрій у вигляді дерев'яного паркана на колесах, ховаючись за яким, ті, хто нападав, наближалися до стін ворожої фортеці.

Черепахи являли собою зімкнені щити для захисту воїнів, які атакують фортецю, від стріл противника.

Приміт являв собою величезну купу колод і гілок. Був призначений для висадження штурмових груп.

Облогові драбини будували, як правило на місці, як і стінні бурави, а гаки, мотузки, лопати, заступни, ломы тощо возилися в обозі війська.

Захистний обладунок.

Шолом — один з видів захисного обладунку, який являє собою металевий головний убір, що захищав голову воїна від стріл і ударів холодною зброєю. У IX—XI ст. шоломи виготовлялися з кількох металевих платівок, що з'єднувалися заклепками і стягувалися знизу обручем. Після того, як шолом було зібрано, його оздоблювали накладками з орнаментом або малюнком, іноді з коштовних металів. На обручі робилися отвори для прикріплення кольчужної бармиці — сітки, що прикривала шию, і, частково, плечі та груди. Поширений був і плавно вигнутий сфероконічний шолом зі стрижнем зверху.

У XII ст. форма шолома ускладнюється, з'являються наносники, вирізи для очей. «Ніс» являв собою металеву смугу, яка проходила через отвір у козирку, ободі шолома. Він спускався або піднімався з допомогою «шурупця», а у ранніх шоломах прикріплювався непорушно. Основна частина шолома кувалася у цей час з одного шматка металу.

У зв'язку із збільшенням ваги обладунку на Русі у XII—XIII ст. з'являються шоломи з маскою-личинкою, що захищала обличчя воїна як від рублячих, так і від колючих ударів. Маски-личини мали прорізи для очей та носові отвори і закривали половину або все обличчя. Такий шолом надівався на підшоломник-прилбицю і носився з бармицею. Окрім безпосереднього призначення захисту обличчя воїна, маски-личини оформлювалися так, щоб залякати противника.

Рис. 3. Давньоруський воїн (реконструкція П. П. Толочка).

а утримувався на плечах шлейками або виготовлялася у вигляді жупана — з розрізом спереду. Замість степових кроїв, використовувалося запозичене у візантійських бронників «пончо», з розрізами по боках і на одному плечі, часто з оздобленням подолу і рукавних пройм бахромою з рядів металевих платівок, нашитих на шкіру або тканину.

Луската броня виготовлялася з металевих платівок, пришитих верхньою частиною до м'якої основи, які по горизонталі перекривали одна одну, а вертикально розміщувалися лускоподібно. Луската броня була довжиною до стегон. Подол і рукава її іноді були викладені довшими, ніж уся броня, платівками.

Броня — стародавня назва обладунку, слова, що увійшло у військовий побут у XIV ст. Вона була у вигляді сорочки довжиною до стегон і зроблена з металевих кілець або платівок.

Кольчуга (кільчаста броня) складалася з залізних кілець, зварених і склепаних одне з одним. Вона була винайдена у III ст. до н. е. кельтами і до середини I тис. поширилася від Британії та Скандинавії до Аравії і Тянь-Шаню. Причому, саме в Європі у IX—XII ст. вона була практично єдиним видом металеві броні.

На виготовлення кольчуги йшло 25 тис. кілець з 600 м дроту. Іноді між залізними вплітали ряди мідних кілець, що надавало їй ошатного вигляду. Важила кольчуга приблизно 6,5 кг. Після того, як зберуть, її чистили і шліфували до блиску.

Платівчаста броня була зроблена зі зв'язаних між собою і насунутих одна на одну металевих платівок. Вважається, що ця броня прийшла на Русь з хозаро-мадьярського арсеналу. Проте, на відміну від своїх прототипів, платівчаста броня мала покрій не корсета-кіраси, що складався з наспинної та нагрудної частин, з'єднаних по бокам застілками,

Порівняно з платівчастою бронею, луската була еластичнішою, оскільки опуклі лусочки, прикріплені до основи лише з одного боку, дозволяли воїну вільніше рухатися, що було особливо важливо для кінного бійця. Добірні вершники княжої дружини могли за хозаро-мадярською традицією носити дві броні одночасно — знизу кольчугу, а зверху платівчасту броню.

Щит — один з елементів захисного обладунку, призначений в основному для захисту воїна від поранення холодною зброєю. Ранні руські щити були дерев'яними, діаметром 70 см, плоскими і складалися з кількох дощечок товщиною до 1 см. Вони були зручними для відбивання ударів. Дерево могло обтягуватися товстою шкірою. По краю часто набивали обоймочки. У центрі пропилювався круглий отвір, який зовні закривався опуклою металевою бляхою-умбоном.

У X ст. щит стає опуклим. Це підвищувало його захисні якості. Щит був неважкий, придатний для пішого воїна та вершника. Візантійським запозиченням вважають, поширені на Русі з XI ст., краплеподібні щити. Вони зручно прикривали вершника від підборіддя до колін. З удосконаленням шолома верх щита усе більше вирівнюється, оскільки відпала необхідність прикривати обличчя. Крім дерева, щити виготовлялися з заліза, очерету, шкіри. Колір щита міг бути найрізноманітнішим, проте на Русі явна перевага віддавалася червоному кольору.

Отже, Київська Русь була величезною «лабораторією», де удосконалювалася збройна справа, видозмінюючись під впливом сусідів, найманців і союзників. Проте не була загублена своя національна вітчизняна основа. Як збройнотехнічна, так і тактична складова військової справи вбирали в себе іноземні елементи, утворюючи унікальний симбіоз, ім'я якому «руський бій», що дозволяв різним ворогів перемагати різними прийомами і різною зброєю.

Рекомендована література

Арциховский А. В. Древнерусские миниатюры как исторический источник.— М., 1944.

Асмолов К. В. История холодного оружия. Восток и Запад.— М., 1993.— Часть 1.

Военный энциклопедический словарь.— М., 1983.

Горелик М. В. Воины Киевской Руси IX—XI вв. // Цейхгауз.— 1993.— № 1.

Довженко В. Й. Військова справа в Київській Русі.— К., 1950.

Киртичников А. М. Битви стародавньої Русі (IX—XIII ст.) // Український історичний журнал.— 1960.— № 10.

Киртичников А. М., Медведев А. Ф. Вооружение // Древняя Русь. Город, замок, село.— Археология СССР.— М., 1985.